

TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİYLE İKTİSADİ MÜNASEBETLERİNDEKİ GELİŞMELER

Prof. Dr. Sabahaddin ZAIM

İslam ülkeleri arasında iktisadi işbirliği imkanlarının artırılması son çeyrek asırda üzerinde çok durulan bir konu olmuştur. İkinci Dünya Harbi'nden sonra siyasi istikbaline kavuşan İslam ülkeleri iktisadi gelişmelerini tamamlayabilmek için aralarında işbirliğini gerçekleştirmek lüzumunu hissetmişlerdir. Fakat bu arzunun uyanmasına rağmen işbirliğini engelleyen birçok maddelerin mevcut olduğunu farketmişlerdir. Bu engeller, siyasi, iktisadi, ticari, teknik, sosyal ve kültürel vs. sahalarda ortaya çıkmış ve kökleri son bir buçuk asrın derinliklerinden kaynaklanmıştır. Sevinilecek husus, olaya kaba hatlarıyla doğru teşhis konulmuş olması ve tedavi ve tedbir safhasına geçilmesi için daha teferruatlı incelemelere ihtiyaç duyulduğunun anlaşılmış olmasıdır.

Bu sebeple İslam ülkeleri 1965'lerden bu yana çeşitli organizasyonlar kurarak işbirliği sahasında bir yandan tatbikata yönelik çalışmalar yaparken, bir yandan da akademik sahada, bu faaliyetlere ışık tutacak ilmi araştırma ve incelemelere yönelmişlerdir.

Suudi Arabistan bu çalışmalarda merhum Kral Faysal zamanından başlayarak öncülük yapmıştır. Diğer İslam ülkeleri ara-

sında Pakistan'da da son yıllarda başlayan İslamlaştırma faaliyetleri ile İslam ülkeleri ile işbirliği hususuna hız verilmiştir.

Dünyanın değişen ve gelişen şartları içinde Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle olan münasebetlerinde tedrici bir canlılık görülmektedir. Bilhassa iktisadi sahada bu durum çok mütebariz olup, ülkemizin yarım asırdan beri gelenekleşmiş olan Avrupa'ya bağlı dış ticaret modelini zorlayacak ve İslam ülkeleri lehine değiştirecek dereceye yükselmiştir. Şayet bu istikametteki çalışmalar daha sistemli yapılırsa, mevcut ve muhtemel imkanlar iyi değerlendirilirse bu gelişme çok süratlenebilir. Bu bahiste ileri sürülen ve geliştirilmesi gereken tedbirler aşağıdaki şekilde özetlenebilir :

1984 yılı Kasım ayında İstanbul'da düzenlenen İslam Konferansı İktisadi ve Ticari Daimi Komite toplantısı iktisadi işbirliği sahasında ilk sistemli toplu hareketi başlatmıştır. 1985 yılı Ağustos ayında toplanan ikinci konferans bu hareketi takviye etmiştir. Bilhassa Kazablanka'da ki zirve toplantısında bu daimi komitenin başkanlığına seçilen Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren'in şahsiyeti ile ağırlığını koyması toplantıları güçlendirmiştir. Kırkbeş İslam ülkesinden hemen hepsinin bakanlar seviyesinde katıldığı ilk toplantı sonunda Afrika'da kıtlık çeken batı sahil ülkelerine Suudi Arabistan'dan sonra Türkiye'nin de 10 milyon dolarlık gıda yardımı ile katılması büyük sempati toplamıştır. Toplantıdaki Yemen delegesi "Türkiye'ye karşı şükranımızı şifahen belirtmek yetmez, bunu yazılı olarak karara geçirmek gerekir" diyecek kadar duygularını heyecanla dile getirmiştir.

Türkiye'nin İslam ülkeleri ile iktisadi işbirliği konusunu ilmi açıdan ve serinkanlı olarak ele aldığımızda, öneminin Türkiye yönünden küçümsenmeyecek boyutta olduğu görülür.

Bugünkü noktaya gelişimizi şöyle özetleyebiliriz :

1. Türkiye 1969'da kurulan İslam Konferansı'na önceleri çekinerek müşahit sıfatıyla katılmış, 1976'dan itibaren resmen üye olmuştur. Nihayet 1984'te Cumhurbaşkanı seviyesinde en üst düzeyde zirve konferansında ki yerini almıştır.

2. Türkiye 1976'da kurulan İslam Kalkınma Bankası'na ortak olmuş tedricen hem sermaye payını alt kademelerdeki 10 milyonluk son sıralardan 62 milyonluk ikinci kademeye çıkartmış,

hem de üst kademe yönetimine elemanlarını yerleştirerek bankadaki ağırlığını hissettirmiştir. Son merhale olarak sermaye payını 95 milyonluk İslam Dinarı ile birinci kademeye çıkartarak Yönetim Kurulunda daimi temsilcilik elde etmiştir.

3. Bu arada geçen dokuz yıllık devre esnasında bu ülkelerle dış ticaretimiz süratle gelişmiş ve bu durum ülkemizin elli yıllık geleneksel dış ticaret yapısını değiştirmiştir. Daima ve sadece batıya bağlı ve mahkûm durumda olan dış ticaretimizde İslam ülkelerinin payı % 50'yi aşmıştır. Bunun sonucu olarak dış ticaretimizin yapısı değişmiş ve sanayi mamullerinin payı % 75'lere ulaşmıştır. Üstelik batı karşısında daima açık veren dış ticaret dengemiz petrol satmayan İslam ülkeleri karşısında lehte fazlalık sağlamıştır.

4. İslam ülkeleri ile dış ticaretimizin gelişmesi batıyla olan ticaretimize engel olmamış bilâkis bu ülkelerde tecrübe kazanan ve kendine güveni gelen ihracatımız batı pazarlarını da zorlamaya başlamıştır. Bu suretle Batı ile olan dış ticaretimiz hem miktar, hem oran olarak artmış fakat İslam ülkelerine yapılan ihracatın ve oradan yapılan petrol ithalâtının çok hızlı artışı karşısında batının nispi payı düşmüştür.

Şimdi bu girişten sonra konuyu biraz daha teferruatı ile ele almak istersek şu noktalardaki gelişmeler dikkatimizi çekecektir:

I - TÜRKİYE'NİN ÜYESİ OLDUĞU İSLÂM DÜNYASININ İKTİSADİ ÖNEMİ :

Endonezya'dan Fas'a, Türkiye'den Uganda'ya kadar dünyanın ortasını bir kuşak gibi saran İslam ülkeleri gerek jeopolitik durumu, gerek iktisadi kaynaklarının zenginliği itibariyle önemli bir güce sahiptir. Sayıları bugün kırkbeşe ulaşan İslam ülkeleri kabaca yirmi altı milyon kilometrekare alana yayılmış olup buralarda bir milyar insan yaşamaktadır. Tabii kaynakları zengindir. Geniş topraklar iyi değerlendirildiği takdirde gıda ihtiyacını karşılamaya yeterlidir. Denizlerinde henüz, çok az değerlendirilebilmiş olan zengin su ürünleri mevcuttur. Şayet İslam ülkeleri bu kaynakları geliştirip, ticaretle bütünleştirebilir ve yek diğerini tamamlayabilirse hem iktisaden süratle gelişir, hem de refah

seviyelerini artırmış olurlar. Bu maddi işbirliği, İslâm dünyasında İslâmın müşterek temel prensip ve akideleri, İslâm medeniyetinin tarihi kültürel değerleri, örf ve adetleri ile bezenebilirse, manevi temellere dayanarak gelişen ticari işbirliği sosyal ve kültürel sahada kaynaşmayı hızlandırmak suretiyle karşılıklı bir gelişme sürecine dönüşebilir.

İslâm dünyasında son yıllarda başgösteren şourlanma, uyanış ve silkinme sonucu işbirliği içinde iktisadi kalkınma gayretleri başlamıştır. İşbirliği arttıkça İslâm dünyasının beşeri ve iktisadi sahada sahip olduğu büyük potansiyel gücün daha iyi değerlendirilmesinin yolları aranmıştır. Bilhassa son on yıl zarfında petrol gelirleri ile artan imkânların da eklenmesiyle işbirliğini sağlamak istikametinde birçok müesseseler kurulmuş ve tedricen faaliyetlere geçirilmiştir.

1. Dağınık ve parçalanmış olan İslâm ülkeleri ilk defa 1969 yılında Fas'ın Raat şehrinde devlet reisleri seviyesinde toplanmış ve bu birinci zirve toplantısında daimi bir İslâm Konferansı teşkilâtının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu konferansa önce otuz ülke katılmış bugün üye sayısı kırkbeşe yükselmiştir. Bu organ İslâm ülkeleri arasında her sahada işbirliğini sağlamakla görevli en büyük kuruluş olmuştur. Bu konferans tarafından 1974 te Pakistan'ın Lahor şehrinde ikinci zirve toplantısı yapılmış ve burada teşkilâtın yapısı ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bunu 1981'de Suudi Arabistan'ın Taif şehrindeki üçüncü ve 1984'te Fas'ın Kazablanka şehrindeki dördüncü zirve konferansları takip etmiştir.

2. 1976'da İslâm Konferansı Teşkilâtı içinde "İktisadi, kültürel ve sosyal işler komisyonu" kurulmuş ve böylece siyasi sahada başlayan işbirliği faaliyetleri ağırlığını iktisadi konulara yöneltmiştir. Bu komisyon da şu hedefleri tespit etmiştir :

- İslâm ülkelerinde fakirlik, hastalık ve cehaletin giderilmesi,
- Gelişen ülkeler olarak gelişmişlerin istismarından kurtulması,
- Hammadde ihracı, mamul madde ve knowhow ithalinden doğan dış ticaret hadlerindeki bozulmanın önlenmesi,
- Üye ülkelerin kendi tabii kaynakları üzerinde kontrol ve hakimiyetlerinin sağlanması,
- Fiyat artışı vesair faktörlerden ileri gelen iktisadi güçlüklerin giderilmesi,

- Üye ülkeler arasında iktisadi işbirliği ve yardımlaşmanın sağlanması,

3. İslâm Konferansı bu maksatla her yıl bir İslâm ülkesinde dışişleri bakanları seviyesinde bir toplantı tertip ederek bütün konuları burada tartışıp çözüme bağlamaya çalışmıştır. 1969'dan beri devam eden bu konferansların 1985'te onyedincisi yapılmıştır.

4. İslâm Konferansı 1977 yılında dışişleri bakanları Trablusgarp toplantısında "İktisadi, teknik ve ticari sahada üye devletler arasında işbirliği"ni düzenleyen ana çerçeve anlaşmasını imzalamış ve yürürlüğe koymuştur.

5. İslâm Konferansı 1981 Taif zirvesinde iktisadi, kültürel ve teknik sahada birer daimi komite kurulmasına karar vermiş ve bunlardan kültür komitesinin başına Senegal devlet reisini, teknik komitenin başına da Pakistan devlet reisi Sayın Ziya Ul-Hak'ı seçmiştir. Bu toplantıda iktisadi sahada yapılacak çalışmaların ana hatlarını belirten bir harekât planı tespit ve karara bağlanmış fakat bunu yürütecek olan iktisadi ve ticari işler daimi komitesi başkanını seçememiştir. Ancak dördüncü Kazablanka zirvesinde Türkiye Cumhurbaşkanı'nın seçilmesiyle teşkilât tamamlanabilmiş ve bugüne kadar dağınık olarak yürütülen iktisadi ve ticari faaliyetler daimi bir komitenin sevk ve yönetimi altına girmiştir. İşte bu komite Sayın Cumhurbaşkanımızın insiyatifi ile 14-16 Kasım 1984 tarihleri arasında İstanbul'da üye ülkelerin ticaret ve sanayi bakanları seviyesinde ilk toplantısını 1985 Ağustosunda, ikincisini yapmıştır. Bugüne kadar bu sahada yapılan dağınık çalışmaları şöyle özetleyebiliriz :

- Merkez Bankaları başkanları seviyesinde Hartum ve İstanbul'da iki toplantı yapılmış,

- İktisadi işbirliği harekât planının uygulanması için uzmanlar seviyesinde toplantılar tertiplenmiş,

- Bu arada bakanlar seviyesinde iki toplantı yapılmıştır. Bunlardan zirai gelişme ve gıda güvenliği toplantısı Türkiye tarafından 1981'de Ankara'da, sanayii ile ilgili toplantı 1982'de Pakistan tarafından İslamabad'ta düzenlenmiştir.

İslâm ülkeleri arasında işbirliğini sağlamak için düzenlenen harekât planı şu sahaları kapsamaktadır : Gıda ve tarım, ticaret,

sanayii, ulaşım, haberleşme ve turizm, mali ve nakdi konular, enerji, ilim ve teknoloji, insangücü ve sosyal güvenlik, nüfus, sağlık ve teknik işbirliği.

6. İslâm Konferansı bu konuları daha derinlemesine araştırıp incelemek üzere çeşitli yan kuruluşlar teşkil etmiştir. Bir kısmı çalışan, bir kısmı da hazırlık safhasında olan bu kuruluşların sayısı ondokuzu bulmuştur. Bunlardan biri olan "İslâm ülkeleri istatistik, ekonomik, sosyal araştırma ve eğitim merkezi" (SESR-TCIC), 1977'de Ankara'da kurulmuş bulunmaktadır. Yine ülkemizde kurulan İslam konferansına bağlı bir yan kuruluş daha mevcuttur. Fakat o, iktisadi saha dışında olup kültür işleri daimi komitesine bağlı durumda olan "İslâm, Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi"dir. İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda faaliyet gösteren bu teşkilatın başında Prof. Dr. Ekmeluddin İhsanoğlu bulunmaktadır.

II - 14-16 KASIM TARİHLERİ ARASINDA İSTANBUL'DA TOPLANAN DAİMİ KOMİTE TOPLANTISINDA ALINAN KARARLAR :

İslâm Konferansı ticari ve iktisadi sahada işbirliği daimi komitesi ticaret ve sanayi olmak üzere iki alt komiteye ayrılarak çalışmalarını sürdürmüştür. Ticaret alt komitesinin başkanlığına Türkiye Cumhuriyeti Başbakan yardımcısı ve Devlet Bakanı Sayın Kaya Erdem, sanayi alt komitesinin başkanlığına da T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanı Sayın Cahit Aral seçilmişlerdir.

Toplantıda alınan kararlarda şu prensip hakim olmuştur :

- İşbirliği için somut tedbirler tavsiye etmek ve **isteneni** değil fakat **mümkün olanı** yapmaya çalışmak (bu husus Cumhurbaşkanımızın açış konuşmasında da yer almıştır.)

- Öngörülecek karar ve tedbirlerin bütün üye ülkelere iktisadi açıdan yarar sağlayacak şekilde ele alınmasını temin etmek,

- İslam dünyası içinde mevcut müesseselerden azami ölçüde yararlanmak.

Bu toplantı sonunda İslâm konferansı iktisadi hareket planında belirtilen istikamette alınan kararların özeti şöyledir :

1. İslam ülkeleri arasında ticari işbirliğini hızlandırmak için tercihli ticaret anlaşmaları yapmak,

2. Üye ülkeler arasında ticareti engelleyen koruyucu tedbirleri, üye ülkelerin gelişme seviyelerine göre kademeli olarak kaldırmak,

3. İslâm ülkeleri arasında ticaretin arttırılmasının, sanayiî geliştirilmesine de yol açacağını dikkate alarak mal ve hizmet akışını fazlalaştırmak, bunun için ülkeler arası bilgi akışına önem vermek,

4. Ticarete ürün pazarlamasında standardizasyona gitmek ve 1985 Nisan'ında ilk toplantıyı TSE'nin ev sahipliği ile Ankara'da yapmak,

5. Ticarete finansmanı kolaylaştırmak için mali kredi ve finansman yöntemleri geliştirmek ve bunu sağlamak için İslâm Kalkınma Bankası içinde, İslâm ülkeleri arasında dış ticareti finanse eden, ihracatı garanti eden ve kısa vadeli ihracat kredileri sağlayan bir birim oluşturmak,

6. Üye ülkeler arasında teknik işbirliğini geliştirmek ve üye ülkeler dışına beyin göçünü önlemek,

7. Hava, kara ve denizyolu ulaşımında İslâm ülkelerine öncelikler sağlamak,

8. Üye ülkelerin sergi ve fuarlar yoluyla birbirlerinin mallarını tanımalarını sağlamak ve ticareti geliştirmek için özel ve kamu kesimindeki müteşebbislerin temasa geçmelerini teşvik etmek,

9. İstanbul'da İslam ülkeleri arasında bir çimento üreticileri birliği kurmak ve benzeri birliklerin tekstil, düz cam, gübre ve deri sanayi kolları için kurulmasına çalışmak,

10. Sanayi sahasında müşterek yatırımları teşvik için gayrēt göstermek,

11. Üye ülkelerin karşılıklı olarak müşavirlik, müteahhitlik ve mühendislik sahalarındaki imkanlarından azami ölçüde faydalanma yollarını aramak,

12. Müşterek yatırım şirketleri konusunda modeller geliştirmek ve bu sahada İslâm Kalkınma Bankası ile UNIDO'nun bilgilerinden yararlanmak,

13. Üye ülkeler arasında teknoloji ve uzman mübadelesine öncelik vererek teknik işbirliği ve knowhow alışverişi yapmak.

Daimi Komitenin bu çalışmaları sırasında İslâm Konferansı genel sekreteri Sayın Habib Şatti'ye "bu durum Türkiye'nin AET üyeliği ile bir çelişki doğurmaz mı?" şeklinde bir soru sorulması üzerine tecrübeli politikacının cevabı şu olmuştur: "Bilakis çelişki olmaz, faydalı olur. Çünkü Türkiye, bu suretle AET içinde İslâm dünyasının çıkarlarını koruyabilir". Bu cevap Türkiye'nin iktisadi sahada batı ile İslâm dünyası arasında oynayabileceği rolü belirtmesi bakımından manidardır. Bu arada toplamı vesilesi ile İstanbul'a gelen İslam Kalkınma Bankası Başkanı Dr. Muhammed Ahmed Ali ile 71.2 milyon dolarlık bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre 15.7 milyon dolar TÜRPAŞ'a sağlanacak kredi ile İzmit Rafinerisi ile İlamidere arasında petrol boru hattı kurularak İzmit Rafinerisi'nde İzmit ve Trakya bölgesine akaryakıt pompalanması sağlanacaktır. DESİYAB'a verilecek 10.5 milyon dolar küçük ve orta çaptaki işçi şirketlerine dağıtılacak 20 milyon dolar Hacettepe Tıp Fakültesi'ne verilecektir. Kalan 25 milyon dolar da akaryakıt finansmanında kullanılmak üzere TPAO'ya verilecektir.

III - İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA DIŞ TİCARETTEKİ GELİŞMELER :

1. İslâm Ülkelerinin Ticaretlerindeki Genel Özellikler :

İkinci Dünya Harbi'nden sonra hergün sayıları artan ve halen 45'e ulaşmış olan İslam devletlerinin/hepsi 1969 tarihinde kurulan İslam Konferansı'na ve onun yan teşekküllerine, İran hariç 42'si 1975'te kurulan İslâm Kalkınma Bankası'na üyedir. Bunlara kısaca üye ülkeler denmektedir. Bu ülkelerde dış ticaret yapısı, gelişen ülkelerdeki ana özellikleri taşımaktadır. Yani, ithalatta sinai mamullerin, ihracatta ise ham maddelerin oranı çok yüksektir. İthal edilen sinai mamullerin büyük kısmını tüketim malları teşkil etmektedir. Sinai mamul'erin ve tahsisen tüketim mallarının talep elastikiyeti, hammaddelerinkine nazaran daha yüksek olduğundan, fert başına düşen milli gelirdeki artış ve çıkışlara karşı üye ülkeler sanayici ülkelere nazaran daha hassas olmaktadır.

Bu durum üye ülkeleri, umumiyetle sanayici ülkeler tarafından şu veya bu şekilde kontrol edilebilir dışsal faktörlere karşı daha hassas hale getirmiştir.

Meselâ 1976-1983 yılları arasında değer olarak üye ülkelerin ithalâtı, ihracatından daha hızlı artmıştır. İhracatın seyri, sanayici ülkelerin iktisadi şartlarına ve mahalli arz yapısına göre değişmiştir.

2. İslam Ülkelerinde Dış Ticaretin Gelişmesi ve Artış Hızı :

a) Üye Ülkelerin Tamamında Gelişme Hızı :

1950-1970 arasında dünya ihracatında üye ülkelerin payı (% 8.8'den % 6.6'ya) inmiştir. Yani artış hızı dünya ortalamasının altında kalmıştır.

Buna mukabil 1970-1980 arasında hem üye ülkelerde ihracatın yıllık artış hızı, (% 30.5) dünya ortalamasının (% 20.2) üstünde gelişmiş, hem de dünya ihracatındaki payları (% 6.6'dan % 14.9'a) yükselmiştir.

Bunun başlıca sebebi, dünya petrol fiyatlarındaki artıştır. Bu sebeple üye ülkeler ihracatının % 90'ı, petrol ihraç eden 12 üye tarafından, % 10'u da kalan 31 üye tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde petrol ihraç eden 12 ülkenin ihracat artış hızı yıllık % 34.2 oranında artarken, diğerlerinde bu oran % 17.9 civarında kalmıştır.

Üye ülkelerin ithalâtı da daha yavaş olmakla beraber aynı seyri takip etmiştir. Yani, 1950-1970 arasında üye ülkelerin, hem ithalâtlarındaki artış hızı dünya ortalamasının altında kalmış, hem de dünya ithalât hacmi içerisindeki payı (% 7.6'dan % 4.8'e) azalmıştır.

Buna mukabil 1970-1980 arasında ihracatta olduğu gibi her iki ölçek de artış göstermiştir. Yıllık artış hızında dünya ortalaması yine % 22.2 iken üye ülkelerinki % 26.6 ulaşmış, dünya ithalâtındaki payları da (% 4.8'den % 9.8'e yükselmiştir).

1980-1982 arasında, hem dünya ticaretinde hem de üye ülkelerin artış hızında nisbî bir yavaşlama görülür.

Dünya ihracatındaki ortalama yıllık artış hızı bu iki yıl zarfında (% 3.5'a), üye ülkelerinde ise (% 13.7'ye) düşmüştür. Üye ülkelerinin dünya ticaretindeki payı ihracatta (% 12.2'ye) gerilerken, ithalâta (% 10.9'a) yükselmiştir.

Bunun başlıca sebebi batılıların petrol ithalâtını kısımalarıdır.

**b) Arabistan Yarımadası'ndaki İslâm Ülkelerinde
Ticaretin Hızlı Gelişmesi :**

Petrol ihraç eden İslam ülkeleri içinde Arabistan Yarımadası'ndaki ülkeleri ayrı bir grup olarak incelersek bunların dış ticaretinde son on yılda sür'atli bir gelişme olduğunu görürüz. Burası dünyanın en hızlı gelişen pazarı olmuştur. Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuzey ve Güney Yemen'den oluşan Arabistan Yarımadası'ndaki her devletin ithalat hacmi petrol fiyatlarının ve gelirlerinin artış devresi olan 1973-82 arasında, dünya ortalamasının birkaç kat üstünde seyretmiştir. Meselâ, Suudi Arabistan hızlı kalkınma planları sonucunda, 1973-82 döneminde yıllık % 40 gibi çok hızlı bir büyüme haddine ulaşmış ve 1982-83 yılında yarımada toplam ithalâtının % 57'sini almıştır. İhracatta bu ülkelerin dünya toplamındaki payı 1973'te % 3,1'den 1981'de % 9,4'e ulaşmış, 1982'de % 7,4'e düşmüştür. Bu düşüşe rağmen 1973-82 döneminde yarımadanın ihracat artışı dünya ortalamasının 3 katına ulaşmıştır. Tabiatıyla oranlar ülkeden ülkeye değişmekte olup, Suudi Arabistan'ın ihracat artış hızı 1981'de % 66'ya ulaşmış, 1982'de % 61,7'ye gerilemiştir. K. Yemen hariç, hepsinin ihracatı dünya ortalamasının üstünde seyretmiştir. Bu ülkeler ihracatının % 85'ini petrol teşkil ettiği için ihracat petrol piyasasına sıkı sıkıya bağlıdır.

**3. İslâm Ülkelerinin Kendi Aralarındaki Dış Ticaretin
Gelişmesi ve Artış Seyri :**

İslam ülkeleri arasında ticari mübadele yönünden şu özellikler görülür :

- a) Genellikle İslam ülkelerinin kendi aralarındaki ticari mübadele hacmi az ve yetersizdir.
- b) Bununla beraber 1970'den bu yana bir gelişme kaydedilmiştir.

Üye ülkelerin toplam ihracatları içinde kendi aralarındaki ihracatın payı 1970'den bu yana yüzde 6'lardan başlayarak tedricen gelişmiş ve 1982'de (% 11)'ler civarına yükselmiştir. İtha-

iatta da benzer durum görülmüş ve üye ülkelerin kendi aralarındaki ithalâtın payı, toplam ithalât hacimleri içinde 1970'deki % 9 oranından 1982'de % 12'ler civarına yükselmiştir.

CETVEL - 1

**İSLÂM ÜLKELERİNİN TOPLAM DIŞ TİCARETİNDE
KENDİ ARALARINDAKİ TİCARET HACMİNİN PAYI (%)**

YIL	TOPLAM	TOPLAM
	İHRACATLARINDAKİ PAYLARI (%)	İTHALATLARINDAKİ PAYLARI (%)
1970	6.2	9.2
1972	4.5	9.3
1973	6.6	9.7
1976	6.2	9.0
1978	6.4	8.3
1979	6.2	9.0
1980	7.6	11.1
1981	8.4	10.7
1982	10.6	11.9

(İran hariç)

c) Her İslâm ülkesinin genellikle üye ülkelerle ticaret payında bir artış vardır. Nisbi olarak üye ülkelerle en fazla ihracat yapan İslâm ülkeleri paylarıyla birlikte aşağıda gösterilmiştir (İran hariç).

CEZVEL - 2

İHRACAT					
1970 (% 1)(*)		1972 (%)		1982 (%)	
1. Sierro Leone	66	1. Ürdün	56	1. Cibuti	87
2. Ürdün	64	2. Somali	54	2. Somali	77
3. Lübnan	61	3. Lübnan	40	3. Ürdün	66
4. Mali	22	4. Suriye	21	4. G. Yemen	47
5. Tunus	18	5. G. Yemen	21	5. Sudan	41
6. Bahreyn	17	6. K. Yemen	18	6. Bahreyn	41
7. Pakistan	12	7. Senegal	18	7. Türkiye	36
8. Senegal	12	8. Afganistan	18	8. Pakistan	33
9. Türkiye	9	Türkiye	11		

1982 yılı rakamlarına İran ile olan ticaret eklenirse, oranlar yükselir. Meselâ Türkiye'nin 1982'de toplam ihracatı içinde İslam ülkelerinin payı % 50'dir.

Görüldüğü gibi bütün üye ülkelerinin diğer İslam ülkeleriyle dış ticareti 1970-1982 arasında büyük bir sıçrama kaydetmiştir. Önemli ve büyük ülkelerden Irak'ın payı (% 2)'den (% 20)'ye, Ürdün'ün (% 7'den % 66'ya), Kuveyt'in (% 4'ten % 23'e), Bahreyn'in (% 10'dan % 41,8'e), Pakistan'ın (% 11'den % 33'e) yükselmiştir. Fakat Kuveyt'ten sonra en hızlı artış Türkiye'de görülmektedir. Türkiye'nin toplam ihracatında İslam ülkelerinin payı (% 9'dan % 50'ye) çıkarak 5,5 defa katlanmıştır.

İslam ülkeleri içinde ithalât hacminde üye ülkelerin payı en yüksek olan, yani nisbi olarak üye ülkelerden en fazla ithalât yapan ülkeler aşağıda gösterilmiş olup payları (% 57 ile % 20) arasında değişmektedir.

- (*) 1970 rakamları İslâm Ticaret Merkezi tarafından hazırlanmış olup, 18 üye ülkeyi kapsamaktadır.
1972 rakamları Ankara, İslâm Ülkeleri İstatistik Araştırma Merkezi tarafından hazırlanmıştır.
1982 rakamları İslâm Kalkınma Bankası'na aittir.

ÜYE ÜLKELERDEN YAPILAN İTHALATIN PAYI (%)
(İran Hariç)

1972 (%)		1982 (%)	
1. Bahreyn	46	1. Bahreyn	57
2. G. Yemen	45	2. G. Yemen	47
3. Somali	44	3. Türkiye	35
4. Mali	28	4. Pakistan	35
5. K. Yemen	25	5. Suriye	25
6. Moritanya	23	6. Umman	24
7. Ürdün	21	7. Sudan	23
8. Suriye	20	8. Somali	22
Türkiye		9	

Görüldüğü gibi Türkiye'nin üye ülkelerden yaptığı ithalatın toplam ithalatı içindeki payı 1972 ile 1982 arasında (% 9'dan % 35'e) çıkmıştır. İran'dan yapılan ithalatın payı olan (% 8,56)'yı eklersek bu oran (% 43,16)'ya ulaşır. Böylece üye ülkelerden Türkiye'nin yaptığı ithalat da on yılda değer olarak beş defa katlanmıştır.

4. İslâm Ülkelerinin Dış Ticaretinde Sanayileşmiş Ülkelerin Önemli Payı ve Tesiri :

a) İslâm Ülkelerin Bütününde Sanayileşmiş Ülkelerin Payı :

Fakat bütün bu gelişmelere rağmen, üye ülkelerin dış ticareti büyük ölçüde batının sanayileşmiş ülkelerine bağımlı durumdadır.

Yalnız beş büyük sanayi ülkesinin İslâm ülkelerinin toplam ihracatındaki payı 1976'da (% 52'yi) bulmaktadır. Bu oran aynı ülkelerin ithalat payı için (% 56'dır).

Genel olarak sanayileşmiş ülkeler, İslâm ülkelerinin yaptıkları üçte ikisini elleriyle tutmaktadırlar. Bu paylarını 1976'dan

1982'ye kadar ihracatta (% 67) ithalatta ise (% 66) oranında istikrarlı bir şekilde muhafaza etmişlerdir.

b) Arabistan Yarımadası Ülkelerinin Dış Ticaretinde Sanayileşmiş Ülkelerin Payı :

Batının esas petrol kaynağını teşkil eden Suudi Arabistan Yarımadası ülkelerini bir grup olarak bu yönden incelersek, bu ülkelerin dış ticarete hemen tamamen OECD ülkelerine bağımlı olduğunu görürüz. Yalnız 1980'den sonra batı ülkeleri petrole olan bağımlılıklarını azaltıp ham petrol ithalatını, hem de nisbi olarak flatları düşürünce, yarımadadan yaptıkları ithalatın payı 1978'den 1982'ye doğru şiddetle düştü. Mesela bu azalış oranı Kuveyt'te % 62'den % 32'ye; Katar'da % 77'den % 71'e, Suudi Arabistan'da % 75'den % 65'e inme şeklinde olmuştur.

Buna mukabil yarımadanın OECD ülkelerinden ithalatı azalmamıştır. Bu sebeple yarımada ülkelerinden bazı yazarlar, OECD ülkelerinden bazılarına mukabele olarak diskriminasyon yapılmasını ve o ülkelere mamul ve gıda maddesi ithalatının azaltılmasını tavsiye ederler.

Böyle bir durumda İslam ülkeleri arası mamul madde mübadelesinin çoğaltılması ve doğacak boşluğun doldurulması imkanları hasıl olabilir.

c) Arabistan Yarımadası Ülkelerinin Dış Ticaretinde Sosyalist Ülkelerin Payı :

Yarımadanın komünist ülkelerle de ticareti zayıftır. Çünkü komünist ülkelerin hem petrole ihtiyacı yoktur, hem de yarımadaya satacak tüketim malı fazlası yoktur. Yatırım malları da hacim ve kalite yönünden yarımadanın ihtiyacına cevap verecek durumda değildir. Komünist blokun yarımadaya satabileceği tek kalem silahtır.

Esasen 2 Yemen ve Kuveyt hariç diğerlerinin komünist ülkelerle diplomatik ilişkileri de yoktur.

Mesela Suudi Arabistan'ın sosyalist bloktan ithalatının payı 1978'de % 2,2'den 1982'de % 0,5'e düşmüştür. Kısaca bu ülkelerle ticari ilişkileri yoktur.

Yalnız son zamanlarda batının yarımada ülkelerine karşı siyasi tutumundaki istikrarsızlık, yarımada ülkelerini sosyalist ülkelerle aralarındaki mesafeyi azaltma istikametine sevk etmektedir. Kuveyt ile başlayan hareket diğerlerini de diplomatik ilişkiler tesisine doğru yöneltirse, bu yakınlaşma iktisadi ilişkilere de ister istemez yansıyabilecektir.

Bu noktada zemin, Türkiye'nin yarımada ülkeleriyle hem siyasi, hem de iktisadi ilişkilerini daha fazla geliştirme imkanlarını araştırmasına müsait hale gelebilir.

Yarımada ülkelerinin hem gelişen ülkelerle, hem de üye ülkelerle ticareti zayıftır. Arap ülkeleriyle de ticari ilişkileri gelişmemiştir. Yalnız son zamanlarda "Arap Körfez Ülkeleri İşbirliği ve Koordinasyon Kurulu" ve bölge "Gümrük Birliği" gibi teşebbüslerle, körfez ülkeleri arasında ticaretin geliştirilmesine gayret edilmektedir.

IV - TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİYLE OLAN TİCARET MÜNASEBETLERİNİN GELİŞMESİ

1. Gelişmenin Ana Hatları ve Karşılaşılan Problemler :

Son ön yıl içinde Türkiye'nin İslam ülkeleri iktisadi işbirliği, Türkiye yönünden RCD ile başlamış ve OIC'ye ve İslam Kalkınma Bankası'na üye olmasıyla gelişmiştir. Esasında dış ticareti sür'atle gelişen petrol ihracatçısı İslam ülkeleri Türkiye'nin komşularıdır.

İmalat ve inşaat sanayiinde ve gıda maddeleri üretiminde ticaret potansiyeli olan Türkiye'nin, bu yatırım ve tüketim pazarlarına girme imkânı vardır ve son on yılda önce inşaat sektörü, bilahare sanayi ve gıda mamulleri ihracatçıları tarafından bu imkânlar zorlanmaya başlamıştır.

İslam ülkelerinden Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'nın tüketim maddeleri talebi, bir nevi otomatik reeksport imkanları sebebiyle kendi nüfusunun talep kapasitesini aşan bir özellik arz etmektedir. Mesela Suudi Arabistan'da Cidde, Mekke ve Medine'nin hac ve umre mevsimleri dolayısıyla, Libya'da Trablusgarp'ın Orta Afrika'nın limanları olması sebebiyle buralara sevk-

edilen mallar, santrfüj pompası gibi otomatikman diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Kuveyt'in ticari sahadaki becerikliliği ile reeksport kabiliyeti yüksektir.

Böylece İslam ülkelerinin geniş yatırım ve talep potansiyeli Türkiye'nin ihracat imkanı ile birleşince, aralarındaki iktisadi işbirliğinin artmasına müsait bir zemin hazırlanmış olur.

Bu işbirliğinin geliştirilmesi bazı tedbirlerin alınmasını gerektirir;

- a) Kısa vadeli tedbirler. Bunlar günün şartlarına göre değişebilir,
- b) Uzun vadeli tedbirler, belli bir stratejiye göre düzenlenir,
- c) Mevcut ve melhuz engellerin kaldırılması ile ilgili tedbirler,
- d) Bu iktisadi tedbirlerin alınması için gerekli siyasi ortamın hazırlanması. Üye ülkelerin çeşitli grup ve kademeleri arasında sık sık ziyaretlerin yapılması ve buna en üst siyasi kademedeki karşılıklı ziyaretler ve sağlanacak dostluklarla başlanması uygundur.
- e) Bu tedbirlerin alınması sırasında bilhassa fiziki tanışma mekanı olarak Ticaret Merkezlerinin kurulması büyük önem taşır. Bu merkezler; pazarın tanıtılması, teklif ve ihalelerin takibi, bilgi akışının sağlanması, o ülkelerdeki ilgili firma ve temsilcilerle görüşebilme imkanlarını artırır.
- f) Türkiye'nin İslam ülkelerinde faaliyet gösteren müteahhlik firmalarından azami istifade imkanlarını aramak. Bu firmalar, bir yandan işgücüne yeni iş imkanları sağlarken, bir yandan da inşaat malzemeleri ihracatını teşvik etmekle, karşılıklı teknoloji transferine vesile olmaktadır.

Bugün sanayi mamullerimiz için en büyük ihraç pazarı dışarıda iş almış olan müteahhitlerimizdir. Bunların sağlayacağı ihraç potansiyeli, bütün dış ticaret hacmimize muadil olur ve ihracatı iki misline çıkarabilir. Üstelik alıcı da yabancı firma yerine kendi şirketimiz olur. Bu sebeple son aylarda, Türk müteahhitlerinin büyük işler aldığını gören batılı iş adamlarının, malzeme pazarını elinde tutabilmek için, Türkiye'de inşaat malze-

mesi yatırımlarına, işbirliğine veya pazarlama ortaklığına girme teşebbüslerinde buldukları görülmektedir. Bu da Türkiye'nin Batı ile İslam ülkeleri arasında önemli bir merkez haline gelme potansiyelinin bir işaretidir. Bu sebeple sınıai ihracat potansiyelimizin artırılmasında en büyük müşterilerimizden birinin dışarıda iş alan müteahhitlerimiz olduğu bilincine varmalı ve belirtilen tedbirlerin ve benzerlerinin alınmasında acele etmeliyiz. Zira Ortadoğu'da iş alan yabancı firmalar, projelerini detayıyla prefabrik modele göre kendi ülkesinde planlamakta, mermer kaplamadan pencere pervazına, camdan kapısına kadar bütün malzemesi vagonlarla ülkesinden gemilere yüklenip inşaat mahalline getirmekte ve numarasına göre yerine yerleştirmektedir.

2. Yanımızdan gürül gürül akan ırmaklardan kovamızı daldırıp su almakta çok geç kalmış olmakla birlikte son yıllarda sarfedilen gayretlerle büyük mesafeler alınmış, bu sahada moralimiz yükselmiş, kendimize itimadımız artmıştır.

Uzun vadede alınacak tedbirler arasında;

En önemlisi, altyapı yatırımlarını geliştirmek, müessesevi, siyasi ve kültürel sahada işbirliği politikalarını izlemektir.

Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren'in Casablanka Zirve Toplantısında İslam Konferansı İktisadi ve Sosyal İşler Komisyonu Başkanlığı'na seçilmesi bu stratejinin çizilmesinde inisiyatif hamlesini ülkemize getirmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanımızın, Kuveyt, Suudi Arabistan, B.A.E., Pakistan, Bangladeş, Malezya ve Endonezya'yı ziyaretleri ve Kasablanka İslam Zirve Konferansı'na katılmaları, çoktan beri özlemlerle beklenen en üst düzeydeki siyasi temasları başlatmıştır. Arkasından, Sayın Başbakanımızın Irak, İran, Libya, Pakistan seyahatleri ve her iki liderin seyahatlerine geniş bir müteşebbis grubunun birlikte katılması siyasi münasebetlerin gelişmesiyle sağlanan zeminde iktisadi ilişkilere yol ve kapıları aralamıştır.

Türkiye'nin sınıai gücü, İslam ülkelerinin pazar ve finansman imkanlarıyla birleştiğinde müşterek yatırımlar için çok uygun imkanlar sağlayacaktır. Bu sahada hareket başlamıştır.

Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, Kuveyt, B.A.E. tarafından Türkiye'de üç yatırım şirketi 1984 yılında kurulmuştur. Ayrıca yeni çıkarılmış bulunan özel finans kuruluşları kanunu da yeni işbirliği ve yatırım imkanları hazırlamıştır.

Sanayileşme ile ilgili uzun vadeli tedbirler içinde müşterek yatırım projelerinin seçiminde esas alınacak kriterlerin seçimi için mukayeseli araştırmalar yapılması ve uygulamaya konması, verimi arttırmak için teknolojik araştırma ve teknoloji transferi, vasıflı eleman yetiştirilmesi, standardizasyon, pazarlama, şehir ve bölge planlaması vs. gibi hususlar üzerinde durulabilir.

İTHALAT VE İHRACATIMIZDAKI ARTIŞ ORANLARINI GÖSTEREN İNDEKS

YILLAR	Toplam	Toplam	Öye Ülkelere	Öye Ülkelere
	İthalatımızda	İhracatımızda	Yaptığımız İhracatta	Yaptığımız İthalatta
1976	100	100	100	100
1977	116	89	95	115
1978	92	117	143	106
1979	102	115	162	102
1980	154	148	260	296
1981	179	240	783	325
1982	177	293	1095	344
1983	185	292	1042	334

3. Türkiye'nin Dış Ticaretinde En Hızlı

Gelişme Kaydedilen İslam Ülkeleri :

Görüldüğü gibi Türkiye'nin İslam ülkeleriyle olan ticareti sür'atle gelişmiştir. Üstelik bu gelişme batı ile olan dış ticaretimiz azalmadan meydana gelmiş yani dış ticaretimize ewelce mevcut olmayan ilave bir boyut getirilmiştir.

Türkiye'nin dış ticaretinde eh önemli payı, dört ülke işgal etmektedir. Bunlar petrol ihraç eden İslam ülkeleri olup sırasıyla;

İRAN, İRAK, Suudi Arabistan ve Libya'dır.

Bu dört ülkeye, Türkiye 1979'dan 1984 yılının ilk 4 ayı sonuna kadar 6 milyar dolardan fazla (6040.0 milyar) mal satmıştır. Herbirinin yapı birer milyar doların üstündedir.

Dört ülkeye 1979 - 1984 (İlk 4 ay) Yılları Arasında İhracatımız

İRAN	: 2.209.1 (milyon \$)
İRAK	: 1.737.2
Suudi Arabistan	: 1.061.5
Libya	: 1.032.2
<hr/>	
T o p l a m	: 6.040.0

Bu dört ülkenin ihracatımızdaki toplam payları 1979 - 1983 arasında % 8.3'ten % 34.2'ye yükselmiştir.

Dört ülkenin ihracatımızdaki toplam payları (%)

1979	8.3
1980	11.1
1981	30.3
1982	34.7
1983	34.2

Bu dört ülke, Türkiye'nin bütün dünyaya yaptığı toplam ihracatın üçte birinden fazlasını satın alan en önemli ve kıymetli müşterilerimiz arasına girmişlerdir.

İlk dört ülkeden sonra ihracatımızda önemli payı olan diğer 6 İslam ülkesi sırasıyla :

Ürdün, Suriye, Mısır, Cezayir, Lübnan, Kuveyt

olmak üzere çoğu yakın komşularımız olan devletlerdir. Bu altı ülkeye 1979-1984 arasında yapılan ihracatın toplamı iki milyar doları aşmış olup, toplam ihracatımızdaki payları yüzde 11'i bulmaktadır. Yani ihracatımızın onda birinden fazlasını bu altı komşu ülkeye satmaktayız.

İslam ülkeleri içinde üçüncü grubu, yeni gelişen pazarlar olarak dört ülke teşkil etmektedir. Bunlar sırasıyla :

Pakistan, Tunus, B.A.E. ve Nijerya'dır.

Pakistan ve Nijerya'nın geniş nüfus potansiyeli mevcut olup, B.A.E.'nin alım gücü yüksektir. Pakistan İslam ülkeleri içinde 3. kalabalık ülke durumundadır. Nijerya ise nüfus itibarıyla Afrika'nın en büyük ülkesi olup, henüz İslam Konferansına katılmamış olmakla birlikte, halkının büyük ekseriyeti müslümandır. Bu dört ülkeye ihracatımız 1979-84 arasında 250-300 milyon dolar civarına yükselmiştir.

Diğer İslam ülkeleriyle de ticaretimiz gelişmekte olup, Bangladeş, Malezya, Endonezya gibi Doğu Asya ülkeleri Katar, Umman gibi Basra Körfezi üyeleri ve Sudan, Fas gibi Kuzey Afrika ülkeleri yavaş yavaş müşterilerimiz arasına girmektedir. İhracatçılarımız bu pazarlara da girmeyi başarmaktadırlar.

İhracat yaptığımız ülkeleri bir başka şekilde tasnif ederek tahlillerimizi ona göre de yürütebiliriz :

İslam ülkelerini;

Ortadoğu, Kuzey Afrika, diğer Afrika, Güneydoğu Asya ülkeleri olmak üzere bir ayırım yaparsak; bunlardan dış ticaretimizin en sür'atli geliştiği grup, en tabii olanı, yani komşu ülkelere meydana gelen ve Ortadoğu denen 1. gruptur.

Bu ülkelerle olan ilişkilerimiz petrolle de yakından ilgilidir. 1949'dan 1970'e kadar bu ülkelere % 5-6 civarında seyreden ithalatımız petrol fiyatlarının arttığı ve petrol şoku denen 1973 yılında petrol fiyatlarının artışı sebebiyle aniden sıçrama yaparak % 13'e ve 1980'de % 19'a yükselmiştir. 1982 yılında ise bu oran % 38'lere varmıştır.

İhracatta da aynı durum görülmüştür. Adı geçen ülkelere 1970'lere kadar % 5-6 arasında değişen ihracatımız, petrol giderini karşılamak amacıyla 1973'te % 11'lere çıkmış, 1976'da da ikinci bir sıçramayla % 16'ya yükselmiş ve 1984'de rekor seviyesiyle % 32'ye ulaşmıştır.

Ortadoğu ülkeleriyle ticaretimiz komşu olmaları ve ulaşım, haberleşme kolaylıkları sebebiyle gelişmeye çok müsait bulunmaktadır.

İslam ülkeleri içinde ikinci önemli grubu, aralarında Libya, Mısır ve Cezayir'in bulunduğu Kuzey Afrika ülkeleri teşkil et-

mektedir. Bu grupla olan dış ticaretimiz 1973'lere kadar çok cüz'î olup % 1'ler civarında dolaşırken 1976'da ihracatta, 1979'da ithalatta sıçrama yaparak payımız % 5'e ulaşmıştır. Bilahare ihracatımız 1980'de, ithalatımız da 1981'de % 10'lara varmıştır.

4. Daha Fazla Gelişme İçin Mevcut Olan Potansiyel İmkânlar :

Bütün bu gelişmelere rağmen, Türkiye'nin İslam ülkeleri pazarlarındaki yerini büyütmesi için daha çok geniş potansiyel imkanları mevcuttur. Zira ihracatımızda önemli payı olan ülkelerin toplam ihracatları içinde bizim işgal ettiğimiz yer hala çok küçük oranlar içinde bulunmaktadır.

Ihracatımızda en büyük payı alan ve ihracatımızın üçte birini tutan bu ülkelere sattığımız mallar onların hariçten aldıkları malların değeri içinde hemen hiç mesabesinde olup oranları % 1-3'ler civarında dolaşmaktadır. Mesela, 1979-82 arasında Irak'ın ithalatındaki payımızı ancak % 1,15'ten % 3'e, Libya'ninkini % 0,8'den % 2,9'a çıkarabilmişizdir. Suudi Arabistan'ın ithalatındaki payımız ise % 0,08'den ancak % 1'e yükselebilmıştır. Başka bir ifadeyle, bu ülkelerin bizim dış ticaretimizde oransal olarak sahip oldukları ağırlığa ve yüksekliğe biz onların dış ticaretinde ulaşabilmiş değiliz.

Eğer bu ülkelerin toplam ithalatlarında % 5 gibi bir pay edinebilsek, Türkiye'nin dış ticareti büyük hamleler kaydetmiş, dış ticaretimiz düzelmiş, milletimiz ferahlamış olur. Bu potansiyel halen mevcuttur.

İlk dört ülkeden sonraki ülkelerin pazarlarında payımız da 1982 yılında Suriye, Ürdün ve Lübnan'da % 2 ile % 3 civarında olup, Mısır, Cezayir ve Kuveyt'te % 1 ile % 1,5 dolaylarındadır.

Ihracatımızda 3. grubu teşkil eden Pakistan, Tunus, B.A.E. ve Nijerya'da bu oranlar % 1'in de altındadır.

Dördüncü gruba giren Malezya, Bangladeş, Endonezya, Katar, Fas ve Sudan'da ise binde 1 ile binde 4 arasında dolaşan çok küçük bir payımız vardır.

Dolayısıyla bütün bu ülkelerin pazarında potansiyel olarak ihracatımızı geliştirme imkanları mevcuttur. 1983 ve 1984'te bu oranlarda hızlı artışlar görülmektedir. Başarıya ulaşmak için buralarda iyi pazar araştırmalarına ihtiyaç vardır.

İslam ülkelerinden yaptığımız ithalat da petrol fiyatlarının artışıyla birlikte sür'atle yükseliş kaydetmiştir.

İthalatımız 1976 ile 1979 arasında % 1, 1 milyar dolar civarında istikrarlı bir seyir takip etmiştir.

Petrol fiyatlarının yükselişi neticesinde bu rakam 1980'de ani bir sıçrama ile 3.3 milyar dolara ulaşmış ve müteakip yıllarda 3.6 ve 3.8 milyar dolayında seyretmiştir. İslam ülkelerinden yapılan ithalatın % 96'sı İran, Irak, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt'ten yapılan petrol alımları teşkil etmektedir. Bir başka ifadeyle petrol dışında İslam ülkelerinden yaptığımız ithalat çok cüz'i miktarlardadır.

İslam ülkelerinden yaptığımız ithalatın başında petrol geldiği için bu ülkelere, aldığımız petrol kadar ihracat yapma hedefi seçilmiş bulunmaktadır.

İslam ülkelerinden OPEC dışındakilerle dış ticaretimiz genellikle lehimize bir fazlalık vererek gelişmektedir.

İSLAM ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARET DENGEMİZ		
Genellikle	Dış ticaret	En Önemli Yeri Olan
Lehimize	dengeimizde açık	İlk On Ülke ile
Fazlalık Veren	verdiğimiz ülkeler	Diş Ticaret Dengemiz
İslam Ülkeleri		
Afganistan	Fas	1. İran (genellikle -) 1982'de (+)
Endonezya	Malezya	2. Irak daima (-)
Katar	Pakistan	3. S. Arabistan 7 yılda 4 (-), 3 (+)
Somali	Bangladeş	4. Libya devamlı (-)
Umman	Senegal	5. Ürdün devamlı (+)
Nijerya		6. Suriye devamlı (+)
Nijer		7. Mısır genellikle (+)
Sudan		8. Cezayir (1981) 1 yıl hariç devamlı (+)
K. Yemen		9. Lübnan devamlı (+)
G. Yemen		10. Kuveyt bir yıl hariç devamlı (+)
Tunus 4 (-), 3 (+) 1982'de (+)		11. AUE, genellikle (+)
		12. Bahreyn 3 eksi, 4 (+) son 3 yılda devamlı (+)

5. Türkiye'nin Batı Ülkeleriyle Dış Ticaretinde Azalma Olmadan, Bu Gelişmenin Sağlanmış Olması Özelliği :

İslam ülkeleriyle dış ticaretimiz gelişirken, evvelce de belirtildiği gibi bu gelişme batıyla ticareti kesmek pahasına olmamış, onlara bir ilave olarak ortaya çıkmıştır.

Batı ile olan dış ticaretimiz eskisi gibi yine devam etmiştir. Almanya'ya olan ihracatımız 1976'da 376 milyon dolardan 1983'te 838 milyon dolara ulaşarak 2,5 defa katlanmıştır. Aynı durum İtalya için de söz konusu olmuş, bu ülkeye yapılan ihracat % 146 artarak 2,5 defa katlanmıştır. Aynı dönemlerde Hollanda'ya olan ihracatımız 2,2 defa katlanmıştır. A.B.D.'ne olan satışımız da 1976'da 191 milyon dolardan 1982'de 252 milyon dolara çıkmış % 31 artış göstermiştir. Aynı dönemde yaptığımız ihracat; İngiltere'ye % 80, Fransa'ya % 66, İsviçre'ye % 60 oranlarında artış göstermiştir. 1982'de Rusya'ya % 53 artış göstermiştir. Yunanistan'a ihracat 1,8 milyon dolardan 1982'de 130 milyon dolara çıkmıştır.

Böylece İslam dünyası ile ticari münasebetlerimiz gelişirken, batı ve doğu dünyası ile olan ticaretimiz de azalmak şöyle dursun, % 50 ile % 250 arasında değişen bir oraniar hızla gelişmiştir.

6. Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi Yönünden İslam Ülkeleriyle Batı Ülkelerinin Özellikleri :

a) Türkiye'nin Batı Ülkeleriyle Dış Ticaretinde Değişmez Açık :

Fakat batı ile olan ticaretimizde çok önemli ve hiç değişmeyen bir özelliğe parmak basmak gerekir. O da, batılı ülkelerle olan ticaretimizin ve ticaret hadleri (terms of trade)'in daima aleyhimize açık vermesidir. Bu ülkelerle olan ticaretimiz geliştikçe bu açık da büyümüştür. 1982 yılında başlıca OECD ülkeleri olan F. Almanya, A.B.D., Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Japonya, Belçika, İsviçre, Danimarka ile olan ticaretimiz 1 milyar 667.5 milyon \$ (1.667.5 milyon \$) açık vermiştir.

Fakat batı ile olan ticaretimizde müzmin bir açık vardır. Bu sebeple batı ile olan ticaretimizin yapısını değiştirmek mecburiyeti karşısındayız. Müzmin açığın sebebi bir yandan Türkiye'nin sanayileşme sebebiyle diğer yandan sattığımız belli başlı hammaddelerin fiyatını düşürmemek için benzer maddeleri satan ülkelerle (işbirliği ve ortak tutum) almakla ilgilidir.

b) Türkiye'nin İslâm Ülkeleriyle Dış Ticaret Dengesindeki Özellikler :

Halbuki İslam ülkeleriyle olan dış ticaretimizde 1982'de 22 ülkede lehimize toplam 700 milyon dolara yakın fazlalık olmuştur.

Buna mukabil sadece 8 İslam ülkesiyle olan ticaretimiz açık vermiştir. Bunun da sebebi dünya petrol fiyatlarının artışıdır. Bu ülkeler; Suudi Arabistan, Irak, Libya, Kuveyt, Malezya, Fas, Senegal ve Afganistan olup 1982 açığımız 1,689 milyar doları bulmaktadır. Bunların içinde en önemlileri petrol aldığımız 3 OPEC ülkesi olan Suudi Arabistan, Irak, Libya'dır. Bu üç ülkeye olan ticaret açığımız (1611,1 milyar dolardır). Diğer 5 ülkeye karşı açığımız sadece 78 milyon dolardır.

Şu halde ülkemiz prensip olarak petrol aldığımız 3 ülkeye yani Libya, Irak ve Suudi Arabistan'a tıpkı İran'da olduğu gibi aldığımız petrol kadar mal satabilsek, İslam ülkeleriyle olan dış ticaretimiz, lehte fazlalık kaydederek, dış ticaret dengemizi düzeltecektir. İran'da bunu başarmış ve en fazla petrol aldığımız ülke olmasına rağmen denge 1983'de lehimize dönüşmüştür. Petrolü İslam ülkelerinden almaya mecbur olduğumuza göre, bunu telafi için bu ülkelere ihracatımızı arttırmaktan başka çaremiz yoktur. Bu da mümkündür ve kısmen de başarılmıştır.

Üç İslam ülkesinden kalan 1,6 milyar dolarlık petrol açığımızın % 42'sini yarıya yakınını diğer İslam ülkeleriyle yaptığımız ticarete telafi etmekteyiz.

Açık verdiğimiz üç İslam ülkesinden Libya ile olan açığımızı (655 milyon dolar), esasen müteahhitlerimizden sağladığımız gelirlerle telafi etmekteyiz ve esasen de müteahhit alacaklarımızın petrol yoluyla takas edilmesine de geçilmiştir. En büyük açık

Irak'la olup 807 milyon dolardır. Irak sosyalist bir devlet olduğundan Irak'a karşı siyasi yoldan özel bir ihracat stratejisi talep etmek zorundayız. Serbest piyasa olmadığından, siyasi güdümlü tesirler önemlidir (kredi mekanizması başladı). Devlet ağırlığıyla bazı kanalları açıp, o piyasanın gerektirdiği talebi karşılayacak biçimde ihracatçılarımızı teşkilat, pazar, kredi yönünden yeniden şekillendirmemiz gerekir. 1984'de sür'atli artış görülmektedir.

Suudi Arabistan'a gelince, açık hem 148 milyon dolar olup çok önemli (dramatik) değildir, hem de burası serbest piyasa ekonomisine sahip olduğu için devletin tesir yapma ihtimali daha azdır. Yine müteahhitler ve diğer hizmetler bakımından devlet politikası yoluyla tesir ederek indirekt gelirlerle bu açığı telafi etme yolları vardır. Nitekim Suudi Arabistan'dan müteahhitlik gelirlerimiz mevcut açığı telafi etmektedir. Bu durumda ana problem Irak'la olan açığı kapatmada toplanmaktadır. 2. petrol boru hatları bu hususta kısmen yararlı olabilir.

Ne var ki batı ile ticaretimiz hızla gelişmesine rağmen, İslam ülkeleriyle olan fevkalade hızlı gelişme neticesinde dış ticaretimizin nisbi yapısı değişmiş, ewelce tamamen batıya bağlı ve adeta bağımlı durumda olan dış ticaretimizde bir denge sağlanmış, İslam ülkeleri dış ticaretimizde ön saflara geçerek, Cumhuriyet dönemindeki yarım asırlık klasik yapı değişmiştir. Bu durum dış ticaretimizin bağımsızlaşması yolunda inkılap, adeta ihtilal niteliğinde bir değişmeyi ifade etmektedir.

1978'de Türkiye'nin dış ticaretinde en önde gelen ilk beş ülke genellikle batı ülkeleri olduğu halde (İran dahil).

1978

İhracat		İthalat	
1. F. Almanya		1. F. Almanya	
2. İtalya	450.6	2. İran	488.5
3. A.B.D.	153.1	3. Fransa	347.6
4. Fransa	127.4	4. İtalya	286.8
5. İngiltere	113.7	5. A.B.D.	195.5

1982 yılında bu yapı İslam ülkeleri lehine değişmiş, aynı durum 1983 ve 1984 yılında da devam etmiştir.

İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA TİCARETİN GELİŞMESİNİ ENGELLEYEN SEBEPLER

İslam ülkeleri arasında işbirliğini engelleyen başlıca unsurlar şunlardır :

1. Alt yapı yatırımlarının eksikliği
  - a) Ulaşım imkanlarının azlığı veya yokluğu,
  - b) Haberleşme imkanlarının azlığı veya yokluğu,
  - c) Liman, depolama imkanlarının azlığı veya yokluğu.

İslam ülkeleri içinde bilhassa deniz ulaşımından mahrum olan ülkelerin mallarını gemilerle nakledilebilmesi için yol ve haberleşme sahasında büyük yatırımlara ihtiyaç vardır. İslam ülkeleri arasında hava, deniz, kara ve demiryolu şebekelerinin tamamlanması, telsiz, telefon, telgraf, telex ve posta münasebetlerinin gelişmesi, ticari işbirliği için asli zaruri unsurlardandır. Bu sahadaki yatırımlar atıl kaynak ve enerjilerin değerlendirilmesine yol açacağı için çok verimli yatırımlar olacaktır. Mesela Malezya ve Endonezya ile Ortadoğu ülkeleri arasında gemi nakliyatının kurulması, ticari emtia mübadelesini sür'atle hızlandırır. Malezya ve Endonezya kauçuk, kalay ve hurma yağı, kereste vs. gibi malların Ortadoğu pazarlarına ancak bu yolla pazarlayabilir.

Haberleşme kanallarının gelişmesi İslam dünyasındaki milletlerin daha iyi kaynaşmasına yol açacaktır. İslam Ticaret Merkezleri, uluslararası pazarlardaki uzun vadeli sınai ve ticari stratejiler konusunda bilgileri de ihtiva eden geniş hizmetler arz ederek önemli bir fonksiyon ifa edebilirler. Bu kabil ticaret merkezlerinin başlıca faydalı fonksiyonları şöyle özetlenebilir :

- a) Muhtelif emtialar için pazar araştırmaları yaparak, işletmeleri, pazarın özellikleri ve reklam kanalları hususunda tenvir etmek,
- b) İslam dünyasının muhtelif merkezlerinde ticaret fuarları düzenleyerek çeşitli bölgelerin ihraç ürünlerini teşhir etmek,
- c) Ticaret heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerini düzenleyerek, üye ülkelerin tüccarlarını tanıştırmak,
- d) Bir bilgi bankası kurarak, şirketlere İslam ülkelerindeki sınai, zirai, ticari imkanlar ve inşaat sahaları hakkında

bilgi vererek, özel, kamu ihalelerine katılma hususunda lüzumlu tercüme, araştırma, toplantı, teknik bilgi temin etme hususunda yardımcı olmak.

Bu kabil çalışmalarla ilerde bölgevi entegrasyonlara giderek, müteşebbislerin ve tüccarın vize vs. güçlüklerle uğramadan iş yapmaları sağlanmış olur.

2. Müessesevi Faktörler

- a) Pazarlama
- b) Teşvik
- c) Araştırma
- d) Finans

İmkanlarının sınırlı oluşu, üye ülkeler arasında ticari mübadeleyi engelleyen en önemli eksikliklerden biri, üye ülkelerdeki üretici ve satıcılar hususundaki reklam, bilgi ve pazarlama noksanıdır. Üye ülkelerin işadamları henüz yeterince reklam ve pazarlamanın önemini idrak etmiyorlar. Halbuki reklam alıcıları tenvir edip, onları satın almaya teşvik eden en önemli unsurdur.

Batılı firmalar ise aralarında büyük milletlerarası finans kuruluşları, daimi ticaret merkezleri ve pazar araştırma imkanları ile takviyeli olarak Ortadoğu ülkelerinde, ürettikleri malların özelliklerine göre, halkın tüketim tarz ve alışkanlıklarını, hatta zevklerini değiştirerek, yeni istek ve talepler meydana getirerek mallarını satmayı başarmaktadırlar.

İslam dünyasında küçük veya büyük hacimde ihracatı finanse edecek ticari imkanların yokluğu ticareti engelleyen önemli bir faktördür. Bu sahada sür'atle tedbirler almak gerekir. Sermaye piyasalarının zayıf ve bölük pörçük durumu ihracatçının durumunu zorlaştırır. Çünkü müslüman ihracatçı lüzumlu dövizle (yabancı para) ile finansman imkanlarından mahrum olduğu için en uygun piyasalara girme şansını kaybeder. Sanayici ülkelerdeki kredi müesseselerine sığınmak zorunda kalır. Onlar da İslam ülkelerinde bu sahada rakiplerinin türememesi için ellerinden geleni yaparlar. İslam ülkeleri arasında mal mübadelesini kolaylaştırmak için özel veya kamu müteşebbislerine, İslam ülkelerin-

den mal almalarını teşvik edici ve kolaylaştırıcı imkanları sağlayacak, mesela, malların ihracında devamlılığı sağlayıcı sevk ve dağıtım kanallarının tesis, bakım ve eğitim imkanlarını temin edecek ihracat kredileri tesis edilebilirse, ticaret büyük bir hızla gelişir. Durumu bir misalle de belirtmek mümkündür. Sudan pamuğunu satabilmek için ambalaj maddesi olarak jüt mamulüne muhtaçtır, fakat alacak parası yoktur. Bangladeş'in jütü vardır, fakat bunu Sudan'a kredi ile verecek mali gücü yoktur. Bu gibi durumlarda yabancı kredi kurumları araya girer ve Londra'da kurulu bu müesseseler yüksek faizlerle bu işleri görürler. Asırlardan beri bu durum devam etmektedir. Böylece iki İslam ülkesi birbirinin malını, yabancı bir ülke aracılığıyla ve fahiş fiatlarla satın alır. Son zamanlarda IDB (İslam Kalkınma Bankası) bu fonksiyonları üstlenmeye başlamıştır. Bu hususta menfi misaller çoğaltılabilir. Mesela Somali'nin müzu gayet kalitelidir. Fakat Ortadoğu ülkeleri muz ihtiyacını komşuları Somali yerine Orta Amerika veya Filipinler'den alırlar. Yine üye ülkelerden birçoğu, askeri ihtiyaç için gerekli, elbise, çorap, eldiven, gömlek, çamaşır vs. konfeksiyon mamullerini yabancı ülkelere alırlar. Halbuki 300 milyon doları bulan emtiayı, pekala Mısır, Türkiye, Pakistan, Malezya, Tunus ve Fas'tan tedarik etmek mümkündür.

Son zamanlarda İstanbul'a gelen birçok müslüman işadami, hatta sefirleri, Türkiye'de bu kadar çeşitli mamuller üretildiğini bilmek şöyle dursun, tahayyül dahi edemediklerini ifade etmişlerdir.

2. Bu sebeple İslam ülkeleri arasında ihracat kredilerinin teşviki ve Dış Ticaret Finansman kuruluşlarının çoğaltılması, üye ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesine, ortak yatırımların yapılmasına ve klasik dış ticaret yapısının değişmesine sebep olur. Yalnız şu noktaların da dikkate alınması uygun olur :

- a) Sağlanan kredilerin devamlılığını temin etmek. Zira bir tek defa kredi sağlamakla alıcının, alışık olduğu eski ticari bağlantılarını kesmesini bekleyemeyiz. Dış ticaret finans kuruluşları verilen bu kredilerin devam edeceğini garanti etmelidir. Mesela; Ürdün'den fosfat kayası alınması için kredi verilmişse, alıcı gelecek yıllarda da bunu sağlayabileceğine emin olmalıdır. O takdirde eski bağlantılarını koparabilir.

- b) Tedarik kaynaklarının ve eğitim imkanlarının uzun sürede devamının sağlanması.

Mesela, Pakistan 25 yıldan beri gübresini ABD'den satın almaktadır. Eğer, Pakistan'a bu malı Ortadoğu'dan almasını telkin edersek, sadece uygun şartla devamlı kredi sağlanması yetmez. Amerikalıların sağladığı arz devamlılığını ve eğitim kolaylıklarını da temin zorundayız.

- c) Dış ticaret kredi kurumları, sermaye mallarından başlayıp, tarım mamulleri ve tüketim mallarına kadar komple ihraç kredisi vermelidir. Ayrıca ihracatın artırılması ve çeşitlendirilmesi de teşvik edilmelidir. Üye ülkeler arasında bu hususları sağlayıcı ikili veya bölge seviyesinde çok taraflı ticari anlaşmalar yapılabilir. Böylece hem ihracat gelirleri istikrara kavuşmuş olur, hem de hammadde ihracında rastlanan fiyat ve miktar dalgalanmalarını önlemek üzere ihraç mallarının yapısı değiştirilmiş olur.

Ayrıca ihracattan sağlanacak gelirlerle ihtiyat fonları kurularak, üye ülkelerin ihracat gelirlerinde ani düşmeler olduğu zaman, ihraç mallarını çeşitlendirerek yeniden üretim yapısını düzenlemek üzere üye ülkelere finansal yardımda bulunulabilir.

3. Bünyevi Faktörler

- a) Sanayici ülkelerin aralarında işbirliği yapmak suretiyle milletlerarası ekonomiye hakim olmaları,
b) Üye ülkelerin üretim yapılarında benzerlik ve birbirini tamamlama imkanlarının azlığı,

Üye ülkeler ihracatının ekseriya bir iki kalem mala münhasır kalması, dünya fiatlarında büyük istikrarsızlıklara yol açmakta ve (petrol hariç) üye ülkelerin dış ticaret had'lerini bozmaktadır. 1970'den bu yana üye ülkelerin ticaret hadleri devamlı bozulmuş, yani aynı ihracat hacmi ile sağlanan ihracat gelirleri devamlı olarak azalmış, dış ticaret açıkları büyümüştür. Mesela, Bangladeş, Mısır, Ürdün, Malezya, Moritanya, Fas, Nijer, Pakistan, Somali, Sudan ve Türkiye'nin 1979 yılında dış ticaret hadleri, 1960 yılına nazaran gerilemiştir.

Üye ülkelerde dış ticaret hadlerinin aleyhte değişmesi, sanayici ülkelerin himayeci politikalara başvurması, İslam ülkelerinin ihraç mallarını çeşitlendirme sürecini zorlaştırmıştır. Mesela, Mısır, Fas, Tunus, Türkiye, Malezya, Pakistan ve Bangladeş gibi bazı üye ülkeler, tekstil, konfeksiyon ve benzeri ürünlerini Avrupa Ortak Pazarına ve ABD'ne, Kanada ve Japonya'ya satmakta (bu ülkelerin uyguladığı ikili veya çok taraflı anlaşmalarla konan kota limitleri, kısıtlama, gümrük vs. himaye tedbirleriyle) güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

4. Tarihi müstemlekecilik ve yarı müstemlekecilik geleneklerine dayalı ticari yapı, ticari bağlantı, kurumlar ve alışkanlıklar gibi cemiyet yapısındaki kalıntıları.

Bu durum, üye ülkelerde yabancı bir kültürün gelişmesine, batı modeli bir tüketim alışkanlığının doğmasına yol açmıştır. Bu sebeple, üye ülkelere bazan yabancı ithal mallarına, hizmet ve proje tekliflerine öncelik verilmektedir.

Tarihi ve İslami şuurun yeterince gelişmemiş olması, sosyo-ekonomik ve kültürel sahada işbirliği için gerekli dil yetersizliği, İslam ülkelerinin kendi dilleri yoluyla birbirleriyle anlaşma imkanından mahrum olmalarına bilgisizlik, öh yargı ve yanlış şartlanma gibi unsurlar da eklenince, üye ülkeler insanı, kendi kabiliyetlerine ve özelliklerine ve dolayısıyla kendi mamullerine karşı olan güvenini de kaybetmiştir. Bu sebeple üye ülkeler insanları birbirinin mal ve hizmetine ön yargılı hale geldiğinden bu malları talep etmemektedirler. Yeni halkta yerleşmiş olan yabancı hayranlığı yüzünden tercih faktörü tersine işlemektedir. Talep olmayınca da üretim gücü ve üretimde rekabet gücü artmamış olur.

5. Siyasi Faktörler

Genellikle üye ülkeler arasındaki;

a) Siyasi uyuşmazlıklar,

b) İktisadi, mali, nakdi, ticari, dış ticaret ve yatırım siyasetlerinde sınırlayıcı ve çelişkili uygulamalar,

müşterek iş yapma gayretlerini baltalamaktadır. Üye ülkeler arasındaki ticaret yapılamayışının başlıca sebebi; aralarındaki

siyasi gerginliklerdir. Üye ülkelerde ekseriye para değerinin yüksek tutulması ihracatı azaltıp, durgunluğa sebep olduğu gibi, buna yüksek orandaki enflasyon da eklenince, diğer üye ülkeler müteşebbislerinin böyle bir ülkede iş, ticaret ve yatırım yapma meylı zayıflar.

6. Birçok İslam ülkesi, kendi çevrelerinde mensuplarına karşılıklı tavizler veren bazı bölge-anlaşmalarına katılmışlardır. Bu durum İslam ülkeleri arasında serbest ticaretin gelişmesine bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü, bölgesel anlaşmalarla verilen tavizlerin, o anlaşmaya dahil İslam ülkesi tarafından diğer İslam ülkelere teşmil edilmesi reaksiyonla karşılanmaktadır. Bu kabil bölge anlaşmaları için Ortak Pazar, ALADI, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Batı Afrika Devletleri Organizasyonu (CAO), Mano River Unidn, PTA gibi örnekler mevcuttur.

VI - SON ON YILDA İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA BAŞLAYAN İKTİSADİ SOSYAL - KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ ve BUNUN SONUCU TİCARET HACMİNDE GÖRÜLEN GELİŞMELER

Son on yıl zarfında İslam dünyasındaki uyanış hareketleri ve petrol gelirleriyle artan imkanlar sonucunda işbirliğini sağlama istikametinde birçok müesseseler kurulmuş ve tedricen faaliyete geçmiştir.

İslam ülkeleri arasında teknik, ticari ve iktisadi işbirliği anlaşmasının 3. Faslı, üye ülkelere şu tavsiyelerde bulunmaktadır :

8. Madde a) Dış ticaretle ilgili olarak, üye ülkelerin birbirine karşı eşit ve ayırıcı olmayan davranışlarda bulunmaya çalışması,

b) İkili veya çok taraflı anlaşmalarla, ihracat ve ithalatta mevcut gümrük vs. kısıtlamaları kaldırılmalı veya azaltmak suretiyle ticaret serbestliğini sağlamak ve bu yolla karşılıklı ticari mübadele hacmini çoğaltıp geliştirmeleri,

10. Madde : Üye ülkelerin mamullerini teşhir etmek ve pazarlamak için sergi ve fuarlar düzenlenmesi veya üye ülkelerde açılan sergi ve fuarlara katılınması; her üyenin mevcut iktisadi

sistem ve politikasının müsaadesi nispetinde diğer üyelere bu hususta uygun kolaylıklar sağlaması;

Bu anlaşmaya dayanarak, 1981'de Mekke'de toplanan fi. Zirve Toplantısında "İktisadi İşbirliği Araştırma Planı" kabul edilmiştir.

Bu plan'da ticaret sektörüyle ilgili olarak ileri sürülen tedbir ve tavsiyeler arasında şunlar vardır :

- a) Üye ülke grupları arasında ticari sahada uygulanmakta olan tercihli şartların bir envanterini çıkartmak, sonra bunları kuvvetlendirip yaymak suretiyle kademe kademe üye ülkeler arası tercihli bir iktisat düzenine ulaşmak,
- b) Ulaşım sahasında üye ülkeler arasında bir koordinasyon mekanizmasının kurulma imkanlarını araştırmak ve bu yolla, üye ülke müteşebbislerinin sanayici ülkelerdeki rakipleriyle rekabet etmelerini sağlamak,

16 Ocak 1984 Kazablanka Konferansında İslam ülkeleri arasında öncelik sahaları olarak gelecek altı yıl içinde öncelikli çalışma alanları olarak;

- Zirai gelişme ve gıda güvenliği,
- Sanayi,
- İlim ve teknoloji,
- Ticaret,
- Ulaşım ve haberleşme,
- Enerji sahaları

tespit edilmiş bulunmaktadır.

D-İslam ülkeleri arasında son 20-30 yıl içinde iktisadi sahada işbirliğini ve yardımlaşmayı arttırmak için, İslam Konferansı çerçevesinde kurulan İslam Kalkınma Bankası dışında, çeşitli finans kuruluşları meydana getirilmiştir.

Bunlar arasında;

1. Abu Dhabi Arap İktisadi Kalkınma Vakfı (ADFD), 1974,
2. Milletlerarası Kalkınma için OPEC fonu (OPEC-FD), 1976,

3. Suudi Kalkınma Fonu, (SFD), 1975,
4. Irak Dış Kalkınma Fonu, (IFED), 1974,
5. Arap İktisadi ve Sosyal Kalkınma Fonu (AFD), 1974,
6. Kuveyt Arap İktisadi Kalkınma Fonu, (KFD), 1962,
7. Arap İktisadi Kalkınma Bankası, (BADEA), 1976.

1982 yılı sonuna kadar, bu kuruluşların (IDB) dahil iktisadi sahada yaptıkları faaliyetlerin toplam değeri 17 milyar doları (16.908.55 milyon dolar) bulmuştur. İslam Kalkınma Bankası'nın payı bu toplamın % 15'ini (% 14.8) teşkil eder ve 33 ülkeyi kapsar. Diğer kuruluşların payları da şöyledir :

SFD (% 22.9), KFD (% 23.4), IEFD (% 10.5). İlgili kuruluşların belirtilen bu faaliyetlerinin % 75'inden üye ülkeler faydalanmışlardır.

E - İslam ülkeleri arasında, kısmi olarak kurulmuş diğer bazı organizasyonlar daha mevcuttur.

Bunların çoğu Arap Birliği çerçevesinde kurulmuşlardır :

1. Arap İktisat Birliği Konseyi (CAEU), Üyeleri, hepsi de İslam Konferansı üyesi olan 12 Arap ülkesidir. (Güney Yemen, K. Yemen, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Moritanya, Somali, Sudan, Suriye, BAE). Merkezi, Amman, Ürdün olup, anlaşma 1957'de yapılmış, 1964'de faaliyete geçmiştir.
2. Arap Ortak Pazarı (ACM). Üyeleri : Mısır, Irak, Ürdün, Suriye, Libya ve Moritanya'dır. Merkezi Amman, Ürdün olup, 1964'de kurulmuştur.
3. Körfez İktisat Konseyi (GCC); Üyeleri Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve BAE olup, 1981'de kurulmuştur. Merkezi Riyad'tadır.
4. Arap Para Fonu,
5. Arap Sınai Kalkınma Teşkilatı,
6. Arap Zırai Kalkınma Teşkilatı,
7. Arap Teknik Yardım Fonu,
8. RCD (Bölgesel Kalkınma İçin İktisadi İşbirliği), Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulmuştur. İran ihtilalinden sonra dondurulmuş olan bu teşkilat 1984'te yeniden faaliyete geçirilmiştir.

F - İslâm ülkeleri arasında ticari işbirliğinin sağlanmasında Devlet Kamu Ticaret Kurumlarının da büyük rolü vardır. Kamu Ticaret Teşkilatları, Kamu Pazarlama Kurumları, Devlet Malzeme Ofisleri, KİT'ler vs. gibi kamu teşebbüsleri, ekseri İslam ülkelerinde çok önemli bir ticari kapasiteye sahip olan organlardır. Bu kamu kurumları, dış ticaretin hem yapısı, hem de istikameti üzerinde çok büyük tesirler icra edebilir. Bu sebeple, İslam Ticaret Merkezi üye ülkelerindeki, Ticareti Geliştirme Merkezlerinin (İGEME) temsilcilerini biraraya getiren bir toplantı yapmaya teşebbüs etmiş bulunmaktadır.

G - Bu işbirliği faaliyetleri sonucunda İslam ülkelerinin faaliyetlerinde kaydedilen gelişmeler.

İslam Ticaret Merkezi tarafından yapılan ve 18 ülkeyi kapsayan fakat temsil gücü olan bir araştırmaya göre; (x)

- a) 1970 - 1980 yılları arasında üye ülkelerin ihracatı, yılda ortalama % 28.5 oranında devamlı bir büyüme kaydetmiştir.
- b) Aynı dönemde üye ülkelere yapılan petrol ihracatı yılda ortalama % 45.8 oranında artmıştır. Petrol ihracatı en hızlı gelişen kalemdir.
- c) Petrol dışında diğer ihracat kalemlerindeki artış ortalaması yılda % 22.6 olmuştur. Bazı kalemlerdeki artış bu ortalamanın oldukça üzerinde olmuştur. Mesela; kimyevi mamuller ve makina ihracatı sırasıyla yıllık ortalama % 29.2 ve % 32.1 oranında artış gösterirken, diğer sınıfların ihracatında kaydedilen artış yılda ortalama % 23.7 civarında seyretmiştir.
- d) İhracatı en yavaş gelişen kesim hammaddeler olup, yılda ortalama artış oranı % 15.5'tur.
- e) Bu sebeplerle 1970 - 1980 arasında petrol dışı ihracatın kompozisyonu değişmiş ve bu grup makine ihracatının payı % 6.9'dan % 14.5'e çıkarken, hammaddelerin payı % 30.2'den % 16.5'e düşmüştür.

(X) Bu 18 ülke şunlardır : Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Somali, Bahreyn, Kuveyt, Ürdün, Türkiye, Pakistan, Malezya, Endonezya, Kamerun, Nijer, Senegal, Yukarı Volta.

- f) Yine İslam ülkelerinin petrol dışı ihracatlarının kompozisyonu içinde, gıda maddeleri ihracatının payı hafif bir artış göstermiş ve % 29.8'den % 30.5'e çıkmıştır. Aynı dönemde makine-kimya dışındaki sanayi mamulleri ihracatı % 28.4'den % 31.2'ye tırmanmıştır.
- g) Şayet makine ve kimyevi mamuller de katılırsa, toplam sanayi mamulleri ihracatının, petrol dışı ihracat içindeki payı 1980 yılında % 50'yi aşmış bulunmaktadır.

SONUÇ

Bütün bu tahlillerden sonra Türkiye ile İslâm ülkeleri ve üye ülkelerin bütünü arasında ticari münasebetlerin geliştirilmesi için aşağıdaki hususlara önem vermek ve gerçekleştirilmelerine çalışmak uygun olur.

1. Şu anda İslâm ülkeleri arasında en önemli organ olan İslam Konferansını, merkezi organizasyondan yan kuruluşlarına kadar takviye edip güçlendirmek,

2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in başkan seçildiği İslâm Konferansı İktisadi İşbirliği Daimi Komitesi'nin faaliyetlerini hızlandırmak;

3. Zirve konferansında kabul edilmiş bulunan "İktisadi İşbirliği Harekât Planının, gıda ve tarım, sanayi, ulaşım, haberleşme ve turizm, mali ve nakdi meseleler, enerji, ilim ve teknoloji, insan gücü ve sosyal konular, nüfus ve sağlık, teknik işbirliği ile ilgili hükümlerini genellikle ve ticaret sektörü ile ilgili özellikle gerçekleştirmeye çalışmak,

4. İslâm Konferansına dahil üyelerin kabul etmiş olduğu "Teknik, Ticari ve İktisadi İşbirliği" antlaşmasının, ticaret sektörüyle ilgili (8) ve (10.) maddelerinde yer alan üye ülkeler arasındaki müşterek ticari politika ve strateji ile ilgili hükümleri gerçekleştirmek,

5. İslâm ülkelerinin iktisadi, ticari, sosyal ve kültürel sahada müşterek faaliyetlerini düzenlemek üzere kurulmuş bulunan, İslâm Konferansının yan kuruluşlarının çalışmalarını hızlandırmak, kuruluş safhasında olanların kuruluşlarını tamamlamak,

6. İslâm Konferansı'nın "İktisadi İşbirliği Harekât Planı"nda yer almış bulunan uzun vadeli tedbirlerden bilhassa :

- a) Alt yapı yatırımlarını (ulaşım ve haberleşme),
- b) Müessesevi faktörleri (pazarlama, teşvik, araştırma ve finans) geliştirmek,
- c) Üye ülkeler arasında iktisadi, mali ve ticari sahalardaki sınırlayıcı ve çelişkili uygulamaları yumuşatıp ahenkleştirmek,
- d) Üye ülkeler arasındaki siyasi sürtüşmeleri önlemek,
- e) Müşterek yatırımları hızlandırmak,

7. Üye ülkeler arasında yeni ticari mübadele sahaları açmak ve ticari mübadeleye dahil olabilecek ürünleri çeşitlendirmek, bilhassa İslâm dünyasını gıda maddeleri yönünden dışa bağımlı olmaktan kurtarmak,

8. Üye olmayan ülkelere karşı müşterek ticari strateji takip ederek, üye ülkelerden yaptığı ithalatı sistemli olarak azaltma yoluna giden sanayici ülkelere bilmukabele ithalatı kısmak,

9. Üye ülkelerin dış ticaretinde kendi aralarındaki ticari mübadele hacmini ilk etapta bugünkü % 11-12 oranlarından % 25' lere doğru yükseltme hedefini benimsemek,

10. Bu stratejinin gerçekleştirilmesinde, dış ülkelere en fazla bağımlı olan körfez ülkelerinin dış ticaret yapısını, genel strateji istikametine yöneltme hususunda müşterek gayret gösterecek yardımcı olmak,

11. Üye ülkeler arasında dış ticaret dengesini (bilhassa petrolcü olanlarla olmayanlar arasında) sağlayacak istikamette, gayret göstermek,

12. Üye ülkelerin gittikçe bozulan dış ticaret hadlerini düzeltmek üzere müşterek tedbirler almak,

13. Üye ülkeler arasında ticari sahada ikili ve çok taraflı tercihli anlaşmalar yapılmasını ve yapılmış olanların genişletilmesini teşvik etmek,

14. İslam ülkelerinde İslam ticaret merkezleri kurarak, kuranları teşvik edip, fuarları çoğaltarak, üye ülkeler arasında ticari kaynaşmayı hızlandırmak.

Zikredilen bütün bu temenniler esasen, yukarıda belirtilen İslâm Konferansı'nın "İktisadi İşbirliği Harekat Planı"nda yer almış bulunmaktadır.

Bu hükümlerin ve öncelikli sahalara ait tedbirlerin gerçekleştirilmesi, inşaallah, İslâm ülkeleri arasında özlenen ve beklenen ticari mübadele hacminin gelişmesinde ve İslâm dünyasının refah ve saadete ulaşmasında müessir olacaktır.